

VAI TRÒ CỦA THƯ VIỆN TRUYỀN THỐNG TRONG HOẠT ĐỘNG CỦA THƯ VIỆN HIỆN ĐẠI: SỰ KẾT HỢP VÌ PHÁT TRIỂN

TRẦN THỊ KIỀU ANH^(*)

Thư viện là một thiết chế văn hóa đặc trưng của nền văn minh nhân loại. Thư viện lưu giữ và phục vụ các loại ấn bản tài liệu của nhiều dân tộc, nhiều nền văn minh trong suốt thời kỳ lịch sử phát triển của nhân loại. Có thể nói, lịch sử của thư viện kéo dài theo phần lớn chiều dài phát triển của loài người. Chữ viết xuất hiện, các chất liệu lưu giữ và ấn hành chữ viết để biểu đạt thông tin xuất hiện, nhu cầu lưu giữ và phổ biến hình thành. Đó là cơ sở hình thành thư viện.

1. Sự phát triển của thư viện trong lịch sử loài người

Thư viện Alexandria, nằm ở bờ Tây sông Nile, thuộc văn minh Ai Cập thời cổ đại, được xem là thư viện lớn nhất đầu tiên trong lịch sử loài người, vào khoảng thế kỷ III trước công nguyên và là một trong bảy kỳ quan của nhân loại. Các loại tài liệu của thư viện là những chất liệu thô mộc, xa xưa như thạch bản, giấy papyrus... Ở Hy Lạp cổ đại, người ta tìm thấy bộ *Pinakes* do Callimachus biên soạn, được xem là một trong những bản thư mục có hệ thống đầu tiên trên thế giới ở Thư viện Aristoteles. Ở châu Á, Trung Quốc, thời nhà Hán, thư viện

hoàng gia nhà Hán do Quan Lộc Đại phu Lưu Hưởng, người đã biên soạn bộ *Biệt lục*, mục lục phân loại tài liệu sớm nhất ở châu Á, trông coi. Thời kỳ La Mã cổ đại, dấu vết của thư viện công cộng ở Palatine Hill và thư viện Ephesus vẫn còn cho đến ngày nay. Đến thời kỳ Trung đại, các thư viện đã được tổ chức có hệ thống và tính khoa học cao, quy mô hơn. Tuy nhiên chúng vẫn thuộc sở hữu của hoàng gia, các vương tôn ở châu Âu hay của các dòng tu Công giáo. Ở châu Á, triều đại vua 'Abbasid Caliph Harun Al Rashid (786 - 809) đã xây dựng một thư viện ở Baghdad. Tại Ấn Độ và Trung Quốc, các thư viện Phật giáo và Khổng giáo cũng xuất hiện với quy mô lớn như Thư viện Nalanda, Tầng các thư của triều đình nhà Đường, Tầng Kinh Các của phái Thiếu Lâm...

Năm 105 trước công nguyên, Thái Luân (Trung Quốc) phát minh ra giấy. Giấy đã thay thế hoàn toàn các loại chất liệu để ghi chép như da thuộc, thẻ tre, xương thú, vỏ cây, sa thạch... Đến thế

^(*) ThS., Phòng Nghiệp vụ Thư viện, Viện Thông tin KHXH.

kỷ XIV, Guytenberg phát minh ra kỹ thuật in, nhờ đó sách được phát triển mạnh. Thế kỷ XVI đến thế kỷ XIX được xem là thời kỳ phân chia các loại hình thư viện, xuất hiện các loại hình thư viện khác nhau như thư viện giáo hội, thư viện tư nhân, thư viện nghiên cứu của các trường đại học và học viện tiêu biểu như Thư viện Đại học Oxford, Thư viện Đại học Cambridge, Thư viện Tòa thánh Vatican... Sự chuyển đổi từ chế độ quân chủ phong kiến chuyên chế sang chế độ quân chủ lập hiến hoặc cộng hòa ở châu Âu làm xuất hiện loại hình thư viện quốc gia, thư viện nhà nước. Chúng là sự hợp nhất của các thư viện hoàng gia, bộ sưu tập của các vương tôn và những chiến lợi phẩm thu thập được từ các vùng bị chiếm đóng trong các cuộc chinh phạt của các đế quốc. Thư viện quốc gia là loại hình thư viện đồ sộ nhất ở mỗi quốc gia trên thế giới cho đến hiện nay.

Năm 1945, máy tính điện toán ra đời. Cùng thời điểm, sự cơ giới hóa bán tự động bắt đầu được áp dụng vào thư viện. Các phiếu lỗ soi, lỗ mép được sử dụng trong việc lưu trữ các loại mục lục thư viện nhằm giúp cho việc tìm kiếm và quản lý tài liệu một cách dễ dàng hơn. Từ những năm đầu của thế kỷ XX, các loại khung và bảng nội dung tiêu biểu của thư viện lần lượt xuất hiện như Khung phân loại thập phân Dewey, Bảng chỉ mục tên tác giả tác phẩm, đề mục chủ đề. Chúng đã trở thành những công cụ hữu dụng và cơ bản trong quá trình áp dụng công nghệ thông tin vào lĩnh vực thư viện sau này. Năm 1995, Internet ra đời, thư viện bước sang một trang mới. Các dạng thức mới của thư viện xuất hiện như thư viện ảo, thư viện

điện tử, thư viện số. Các bộ sưu tập giấy và các chất liệu hữu hình đã được số hóa. Thông tin tài liệu được lưu trữ và áp dụng tìm kiếm ở các CSDL. Các thư viện trên thế giới kết nối với nhau, trao đổi dữ liệu cho nhau, có thể mượn liên thư viện một cách nhanh chóng. Cách thức vận hành thư viện cũng đã thay đổi.

Thuở ban đầu, thư viện thuộc về những người thuộc tầng lớp thượng lưu trong xã hội. Đó là những thư viện thuộc sở hữu của giới quý tộc, tầng lớp. Nô lệ, thị dân không được phép tiếp cận các tầng thư, kể cả gia nhân trong các gia đình quý tộc và giàu có. Khi nền cộng hòa được thiết lập, thư viện được nhiều tầng lớp dân chúng tiếp cận. Cho đến nay, trong kỷ nguyên của thế giới số, thành phần độc giả của thư viện đã đa dạng hóa tối đa, là tất cả mọi thành phần trong xã hội, những người có nhu cầu tiếp cận với tri thức.

Chưa bao giờ trong suốt chiều dài phát triển lịch sử ngành, thư viện đứng trước sự thay đổi chóng mặt về cơ sở hạ tầng và cách thức phục vụ như thời kỳ đó. Sách, giá kệ, thùng và bàn đọc là những cơ sở vật chất sơ giản nhất trong thư viện và luôn có mặt trong thư viện đã hàng nghìn năm nay. Tuy nhiên, từ năm 1945, khi chiếc máy vi tính đầu tiên ra đời, cơ sở vật chất trong thư viện đã thay đổi khác biệt. Đó là các thiết bị thông tin bao gồm máy vi tính cá nhân, máy chủ, máy quét, máy đọc thẻ từ hoặc những chiếc máy kiểm soát độ ẩm, kiểm soát mức độ axit ở giấy, hệ thống camera an ninh... Thậm chí đối với các thư viện số (thư viện ảo), cơ sở hạ tầng của các thư viện này chỉ là những chiếc máy vi tính kết nối mạng, máy quét

hoặc thiết bị số cầm tay để truy cập. Các cán bộ thư viện đã có máy vi tính trợ giúp và có sự cơ giới hóa và tự động hóa cao. Dữ liệu được lưu trữ trên các CSDL trực tuyến (online) hoặc ngoại tuyến (offline), các mục lục có thể được lưu trữ và xuất ra một cách nhanh chóng. Độc giả có thể tra tìm tài liệu thông qua các mục lục trực tuyến (opac) hoặc đọc tài liệu trực tiếp từ các CSDL toàn văn trực tuyến. Các loại hình dịch vụ trong thư viện gia tăng và đa dạng hơn. Bên cạnh đó, một hình thức phục vụ mới phục vụ trực tuyến thông qua hệ thống dịch vụ qua mạng Internet được triển khai. Độc giả hoặc có thể đến thư viện mượn tài liệu đọc hoặc có thể đọc tài liệu trực tuyến. Chính vì vậy, thủ thư không chỉ là những người phục vụ tài liệu mà còn có thể là những chuyên gia thông tin trong thời đại ngày nay.

Có thể nói, chỉ trong khoảng gần một thế kỷ trở lại đây, hệ thống thư viện đã có sự phát triển vượt bậc cả về mặt lượng và chất. Nhiều loại hình thư viện xuất hiện như thư viện điện tử, thư viện số, thư viện hybrid (thư viện lai), v.v... Nhiều cách thức hoạt động mới của thư viện ra đời như dịch vụ khai thác tài liệu trực tuyến, dịch vụ phổ biến tài liệu, v.v... Bên cạnh những thiết bị truyền thống như bàn, ghế, giá kệ thì thư viện còn có cả hệ thống hạ tầng thông tin. Những thay đổi nói trên đã khiến cho thư viện có một sắc thái hoàn toàn khác. Chúng đã trở thành những hình ảnh phản ánh về một thư viện hiện đại ngày nay.

2. Những đặc trưng của hiện đại và truyền thống trong thư viện ngày nay

Hiện nay, ngành công nghệ thông tin vẫn tiếp tục cho ra đời những công

nghệ mới cho thế giới. Có thể nói rằng, cuộc sống của chúng ta hiện nay hầu hết đều ảnh hưởng bởi công nghệ thông tin, từ thương mại tới sản xuất, từ giữ gìn truyền thống tới hiện đại hóa... Thành tựu nổi bật nhất của công nghệ thông tin chính là Internet. Internet đã kéo mọi dân tộc gần nhau hơn, đưa những thứ ở rất xa lại rất gần, lan tỏa tri thức và tin tức tới mức chóng mặt. Tóm lại, nhờ có Internet và công nghệ thông tin, ngày nay mọi thứ đều có thể. Và thư viện là một trong những ngành nghề chịu tác động nhiều nhất.

Người ta vẫn thường nghe nói tới cụm từ *thư viện truyền thống*. Cụm từ này được sử dụng để tương phản với thuật ngữ *thư viện hiện đại*. Không hề có một định nghĩa nào cho hai cụm từ nói trên hay tiêu chí nào để phân biệt chúng. Để có thể nắm rõ được chúng, cần xem xét chúng trong bối cảnh lịch sử.

Trong suốt chiều dài mấy nghìn năm phát triển, thư viện luôn là kho tàng của các bộ sưu tập sách, tài liệu, cổ vật. Chúng được lưu giữ trong các kho lưu trữ, bảo quản chặt chẽ, phục vụ người đọc. Các kho tàng lưu giữ tăng nhanh theo thời gian cả về số lượng và diện tích. Độc giả đến thư viện tìm tài liệu qua các bộ phiếu mục lục hoặc những bản mục lục in. Sau đó, họ mượn tài liệu và ngồi đọc. Việc đọc và phục vụ bắt buộc phải diễn ra trong không gian nhất định. Tất cả các hoạt động nghiệp vụ thư viện đều thủ công. Công sức, thời gian và tiền bạc để xây dựng và duy trì thư viện là rất lớn. Các độc giả thường sống ở gần thư viện. Những người ở xa thường không đến thư viện do sự tốn kém thời gian và tiền bạc. Thời gian mượn liên thư viện thường là khá lâu.

Cách thức này kéo dài cho tới tận những năm 1990 trước khi Internet bắt đầu bùng nổ, phát triển mạnh. Những năm 1990 về trước, ở các nước phát triển trên thế giới, thư viện được đầu tư rất đẹp và đã bán tự động các nghiệp vụ, nhưng phần lớn các hoạt động này vẫn được tiến hành thủ công giống như trong lịch sử hàng nghìn năm.

Sau những năm 1990, Internet được phổ rộng. Thế giới bước vào kỷ nguyên số và bùng nổ thông tin do các tiện ích từ Internet đưa lại. Thành tựu của công nghệ thông tin còn đem tới những bất ngờ hơn nữa cho thư viện. Đó là việc số hóa toàn văn các bộ sưu tập với mục đích ban đầu là giảm thiểu các tác động vật lý của người đọc vào tài liệu nhằm bảo tồn các bộ sưu tập được lâu dài. Quá trình số hóa đã tạo nên những bộ sưu tập số trực tuyến vừa lưu giữ vừa phục vụ người đọc. Bên cạnh đó, các thiết bị trợ giúp khác như máy kiểm soát độ ẩm, mã vạch trên cơ sở của ứng dụng công nghệ thông tin cũng đã xuất hiện trong thư viện và trợ giúp hiệu quả công tác bảo quản và an ninh tài liệu. Cũng từ đó, đã xuất hiện hàng loạt loại hình thư viện mới như thư viện số, thư viện điện tử, các bộ sưu tập số (ảo), các cách thức quản lý và phục vụ trực tuyến mới.

Người ta đã từng lo ngại rằng những tiện ích của Internet, công nghệ số sẽ giết chết các tài liệu vật lý như sách, báo, đĩa hát (không phải đĩa CD hay CD_ROM). Tuy nhiên, trái ngược với lo ngại, các tài liệu dạng in tuy không phát triển mạnh nhưng cũng không mất đi thậm chí hiện nay đang có dấu hiệu hồi phục do người đọc đã chán việc dán mắt suốt ngày vào màn hình vi tính. Có khá nhiều các thư viện trên thế

giới hiện nay đang phát triển cả hệ thống mạng thông tin và cả các bộ sưu tập vật lý của mình. Cũng có một số cơ sở trường sở, do thiếu diện tích và ngân sách, đã đầu tư thư viện số, thư viện ảo để có thể đạt những điều tối ưu như việc sở hữu một thư viện hiện hữu. Thuật ngữ *Thư viện hiện đại* tuy xuất hiện vào những năm 1945 của thế kỷ trước nhưng đến hiện tại thuật ngữ này mới mang đầy đủ ý nghĩa của nó.

Xét theo bối cảnh hiện nay cùng lịch sử phát triển thư viện, ta có thể thấy rõ được sự khác biệt giữa thư viện truyền thống và thư viện hiện đại như sau:

Đối với *Thư viện truyền thống*, các đặc trưng của nó là:

- Nằm trong bối cảnh xã hội phong kiến, bán công nghiệp hóa hoặc công nghiệp hóa cao.
- Tập trung vào việc lưu trữ các sưu tập hữu hình, các loại ấn phẩm định kỳ, sách hiếm và công tác bảo quản các sưu tập đang có.
- Tạo ra các thư mục in bậc cao như thư mục chủ đề, thư mục theo tên tác giả, thư mục chi tiết để quản lý và tra cứu.
- Thao tác nghiệp vụ trên các loại hình tài liệu hữu hình như sách, báo, tạp chí, thư mục giấy, đĩa nhạc, băng hình... Công cụ thao tác thủ công.
- Mượn trả theo dạng thủ công và không gian mượn trả giới hạn tại một địa điểm. Người đọc và cán bộ thư viện tương tác với nhau tại một không gian nhất định trong thư viện.

Ngược lại, *Thư viện hiện đại* có các đặc trưng là:

- Nằm trong bối cảnh kỷ nguyên số và thông tin, nền kinh tế tri thức.

- Có hạ tầng công nghệ thông tin hiện đại, kết nối Internet.

- Các sưu tập có thể bao gồm cả các sưu tập hữu hình (tài liệu in, đĩa hát, băng hình và cổ vật khác...) và sưu tập số hoặc chỉ có sưu tập số. Tập trung vào việc lưu trữ và an ninh dữ liệu.

- Sản phẩm thư mục đa dạng: thư mục trực tuyến, ngoại tuyến hoặc in từ trực tuyến hoặc ngoại tuyến.

- Thao tác nghiệp vụ trên cả tài liệu hữu hình lẫn tài liệu trong không gian ảo. Công cụ thao tác nghiệp vụ là các loại máy móc. Có thể tạo ra các bộ sưu tập số cho riêng mình.

- Người đọc và cán bộ thư viện có thể tương tác ở mọi lúc, mọi nơi với thư viện. Quản lý thư viện trực tuyến. Đa dạng hóa cách thức phục vụ và các loại hình dịch vụ.

- Có cổng thông tin đa chức năng.

Như vậy có thể thấy rằng, sự khác biệt giữa hiện đại và truyền thống trong thư viện chính là ở mặt công nghệ. Tuy nhiên, khi nhìn dưới góc độ lịch sử, thư viện hiện đại đã không phá bỏ thư viện truyền thống mà kết hợp với nó để tiếp tục phát triển hơn nữa.

3. Vai trò của thư viện truyền thống trong việc phát triển các thư viện hiện đại

Trong kỷ nguyên thông tin và số, các thư viện đã có những thay đổi. Có thể phân chia các xu hướng phát triển của thư viện thành 2 xu hướng như sau: Xu hướng thứ nhất, phát triển riêng rẽ thư viện số hoặc các bộ sưu tập số. Xu hướng thứ hai, lấy thư viện truyền

thống làm hạt nhân để phát triển thư viện số trên cơ sở tích hợp các thành tựu của công nghệ thông tin. Phần lớn các thư viện trên thế giới hiện nay đều lựa chọn phát triển theo xu hướng thứ hai.

Đối với xu hướng phát triển riêng rẽ thư viện số, người ta cũng dựa trên nguyên tắc tổ chức và lưu trữ của một thư viện truyền thống hữu hình. Đối với xu hướng phát triển đồng thời cả thư viện truyền thống lẫn thư viện số, các thư viện hiện đại lấy thư viện truyền thống làm cơ sở để phát triển và hiện đại hóa thư viện của mình.

Tài liệu là đối tượng để thể hiện và lưu giữ nội dung. Cho đến hiện nay, các tài liệu và các vật phẩm khác trong các thư viện đều đã trở thành tài sản vật thể của các nền văn hóa. Chúng phản ánh trình độ phát triển của các dân tộc, là một phần không thể thiếu được trong tinh hoa văn hóa của dân tộc ấy. Vì vậy chúng cần được bảo tồn. Để bảo tồn các bộ sưu tập một cách tốt nhất theo thời gian, công nghệ chính là chìa khóa, là công cụ để cải biến, khiến chúng được sử dụng dễ dàng hơn, phục vụ tối ưu hơn cho nhu cầu của người đọc, như các mục lục trực tuyến (OPAC), các bộ sưu tập số, quản lý thư viện trực tuyến... Công nghệ thông tin đã làm thay đổi căn bản một số lĩnh vực trong thư viện như sách từ dạng hữu hình (in) sang dạng ảo (số), từ phục vụ trong một không gian nhất định đã có thể phục vụ ở mọi nơi, mọi lúc thông qua các phần mềm thư viện và cổng thông tin tích hợp...

Đặc trưng của một thư viện hiện đại chính là công nghệ. Tuy nhiên, công nghệ ấy sẽ không phát huy triệt để khi không có đối tượng để cải biến như các

tài liệu in, là công việc tương tác với độc giả, là bảo quản tài liệu in... Việc xây dựng một thư viện số độc lập, tách rời khỏi thư viện truyền thống chỉ là sự mô phỏng nửa vời một thư viện truyền thống mà thôi. Những tương tác giữa người đọc và thủ thư luôn đơn điệu, là những cú click giống như tương tác với bất kỳ máy tính nào.

Đã có những giai đoạn người ta cho rằng với sự phát triển của mạng máy tính và công nghệ số, việc tiếp cận tài liệu đã trở nên dễ dàng mọi lúc mọi nơi thì sách, báo in và các loại tài liệu truyền thống khác sẽ biến mất. Và liệu thư viện lưu giữ tài liệu in sẽ không có bạn đọc? Thực tế đã cho thấy ngược lại, các tài liệu in đã không chết. Thậm chí hiện nay, nhiều người thích đến thư viện để có được một không gian tĩnh lặng làm việc, đọc tài liệu giấy. Bên cạnh đó, tài liệu in là hiện hữu, không dễ dàng mất đi nhanh chóng. Nếu có là do sự hủy hoại tự nhiên và xâm hại cố ý của con người. Và quá trình này cũng từ từ diễn ra. Ngược lại, các tài liệu số tuy hiện hữu nhưng ở dạng chỉ có thể đọc được mà không hữu hình, dễ mất đi do sự tấn công của virus hay vô tình click nhầm của người đọc, có thể bảo quản lâu hơn tài liệu in nhưng lại phụ thuộc vào công nghệ. Thêm vào đó, không gian ảo quá nhiều đã làm con người dần dần trầm cảm, dễ cô đơn trong chính thế giới của mình, dễ dẫn tới lệch lạc về hành vi. Người ta đã nhận thấy sự cần thiết phải có những tương tác trong không gian sống thực để nhận thức. Chính vì thế, các tài liệu in cho đến nay đang có xu hướng phát triển trở lại. Thư viện tiếp tục bổ sung, lưu giữ và phục vụ chúng trên cơ sở sử dụng công nghệ hiện đại để

tối ưu hóa nhu cầu đọc của độc giả. Như vậy, công nghệ đã đưa thư viện truyền thống phát triển thành những thư viện hiện đại.

Một thư viện hiện đại chỉ chú trọng hoàn toàn tới công nghệ và bộ sưu tập số, không chú trọng thư viện truyền thống thì thư viện đó cũng chỉ hoàn toàn thuần túy là một sản phẩm công nghệ thông tin, mất đi cái bản chất là thiết chế văn hóa. Một thư viện hiện đại mà không trên cơ sở của một thư viện truyền thống là đã tự xóa bỏ quá khứ phát triển của mình và tương lai của nó chỉ giống như sự tồn tại của một sản phẩm công nghệ thông tin. Theo thời gian, sản phẩm ấy sẽ bị đào thải và không còn được sử dụng do lạc hậu về công nghệ. Một thư viện hiện đại được phát triển trên nền một thư viện truyền thống, lấy thư viện truyền thống làm cốt lõi mới là sự phát triển bền vững. Đó là sự kết hợp tuyệt vời giữa truyền thống và hiện đại, giữa cũ và mới, giữa lâu dài và ngắn hạn. Công nghệ là công cụ để cải biến, và thư viện truyền thống chính là đối tượng để cải biến. Chúng bổ sung nhau, tương hỗ nhau, thúc đẩy nhau phát triển trong kỷ nguyên số và thông tin hiện nay.

Tóm lại, sự phát triển của thư viện hiện đại không thể tách rời khỏi thư viện truyền thống. Thực tế cho thấy có những giai đoạn thư viện truyền thống không thực sự được chú trọng, nhưng nó vẫn là nền tảng quyết định cho sự phát triển của thư viện hiện đại. Quá trình thay đổi từ thư viện truyền thống sang thư viện hiện đại rất nhanh, bắt đầu từ giữa thế kỷ XX của thiên niên kỷ trước đến nay. Quãng thời gian ngắn ngủi này đã gặt hái được kết quả ngang với thành

quả phát triển của hàng nghìn năm đã qua. Đó chính là nhờ vào thành tựu của công nghệ thông tin. Sự kết hợp giữa thư viện truyền thống với công nghệ thông tin đã tạo nên một sự phát triển mới và diện mạo mới cho các thư viện hiện đại ngày nay. Thư viện truyền thống và thư viện hiện đại tưởng như đối lập nhau nhưng chúng lại bổ sung cho nhau, kết hợp với nhau, thúc đẩy nhau cùng phát triển. Và điều đó đã được thực tế chứng minh □

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Lê Văn Việt (2001), *Cẩm nang nghề thư viện*, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
2. “Civilization to Coronium”, *Encyclopedia Americana*, Vol.7, 2001, Grolier Incorporated.
3. “Latin American to Lytton”, *Encyclopedia Americana*, Vol.7, 2001, Grolier Incorporated.
4. *From Traditonal to Digital Libraries*, ESO Garching Librarian, <https://www.eso.org/sci/libraries/articles/bits-and-bytes/node2.html>.
5. *Transforming a Traditonal Library to Modern Library using Barcode Technology: An Experience of Central Library*, PEC University of Technology, Chandigrah.
6. <http://publications.drdo.gov.in/ojs/index.php/djlit/article/view/284>.